

САТИРИКО-ГУМОРИСТИЧНА ТВОРЧІСТЬ К. ГОРДІЄНКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «АВТОМАТ»)

В українській літературі ХХ ст. визріло чимало уславлених імен майстрів художнього слова, що зробили свій творчий внесок у духовну скарбницю людства: І. Багрянний, М. Бажан, А. Головка, О. Гончар, М. Куліш, А. Малишко, П. Панч, Л. Первомайський, М. Рильський, У. Самчук, В. Сосюра, М. Стельмах, П. Тичина, М. Хвильовий та ін. У цьому колі першорядних імен важлива присутність і К. Гордієнка, потреба дослідження творчої індивідуальності якого є істотним завданням сучасної науки про літературу.

Серед критиків та літературознавців не раз лунала думка про те, що творчість К. Гордієнка лишається недооціненою й заслуговує на пильнішу увагу. Творчість К. Гордієнка майже не осмислювалася українськими критиками, хоча його постаті присвячено кілька глибоких аналітичних розвідок (В. Брюховецький, Г. Гельфандбейн, Ю. Герасименко, І. Голубничий, О. Зінченко, Г. Сеульський, Г. Стукалова, К. Козуб, Л. Ладанов, І. Маслов, Л. Новиченко, І. Пашук, М. Острик, Р. Якель). В особі К. Гордієнка українська література мала яскравого і художньо-переконливого майстра слова.

Розпочавши з публіцистики, К. Гордієнко надалі визначився як прозаїк. Прийшовши в літературу з журналістської роботи, К. Гордієнко з самого початку намагався виробити індивідуальну манеру письма, обравши провідними жанрами нарис, оповідання, а згодом — і нарисову повість. Газета, журнал допомагали письменникові публікувати свої перші твори, за допомогою яких К. Гордієнко міг висловити власну позицію, подати свою художню концепцію дійсності.

Під час початкового або періоду становлення, що почався у 1925 році вийшли перші книжечки молодого автора «Федько» (1925), «Автомат» (1928), «Славгород» (1929) у видавництві «Книгоспілка» та оповідання «Червоні роси», «Харчевня «Розвага друзів» (1926) у видавництві «Український робітник». Слід наголосити на тому, що на початковому етапі літературної діяльності К. Гордієнко виявляв ознаки учнівства. У художніх творах першого періоду був помітний спрощений художній метод. Тут ще з часів книжок «Харчевня «Розвага друзів», «Червоні роси» відчувалася схильність до поверхової фіксації переважно темних і негативних явищ, без належного їх «прояснення» за допомогою узагальнення.

Творча постать К. Гордієнка, не може бути належно охарактеризована без опису його тридцятирічних мандрів по селах Лебединського району, що дали матеріал для доброго десятка книг, без урахування спраглої допитливості і щирої потреби якнайчастіше бувати з людьми, про яких пишеш. Це і є взірць чесності у ставленні до своїх героїв, у здійсненні того, що ми називаємо «вивченням життя» [1, с. 3].

У ранній період творчості К. Гордієнко пише сатиричні твори. З під пера автора вийшли друком два сатиричні твори: повість «Автомат» та роман «Славгород». Найбільш недослідженим є перший твір автора, який містить багато сатиричних сцен. Сатирична повість «Автомат» відкривала однойменну книжку К. Гордієнка, яка вийшла в світ 1928 року. Крім цієї повісті, до книжки входили деякі інші твори письменника, які вже виходили в світ окремими виданнями («Харчевня «Розвага друзів») або були написані для цієї книги («Діти», «Ніч»). У 1930 році книжка вийшла другим виданням. Але після цього ніколи більше не перевидавалася. Критика в радянський час неохоче згадувала цю книжку й витлумачувала її як свідчення того, що К. Гордієнко не відразу знайшов свою тему й художній метод (йшлося, певна річ, про соцреалізм) — були в його творчості в ранній період блукання по манівцях. Але він вчасно покинув ті манівці й вийшов на стовпову дорогу радянської літератури.

Насправді ж справа виглядала зовсім не так, а зовсім навпаки — К. Гордієнко рухався й тоді в руслі радянської літератури, у якій у другій половині 1920-х і навіть на початку 1930-х років щедро з'являлися гумористичні й сатиричні твори. В українській літературі склалася потужна школа гумористів: Остап Вишня, Василь Чечвянський, Юрій Вухналь, багато сатиричних творів написав Сергій Пилипенко. Микола Куліш створив комедії «Хулії Хурина» (1926), «Зона» (1926), «Мина Мазайло» (1929), Микола Хвильовий — знамениту повість «Іван Іванович» (1929), Іван Сенченко — так само повість «Із записок холоуя» (1927). Розвиток української сатири підкріплювався появою сатиричних творів у Москві, де в театрі виставлялися комедії Володимира Маяковського «Клоп» (1928) і «Баня» (1929), виходили романи Валентина Катаєва «Розтратники» (1926), І. Ільфа і Є. Петрова «Дванадцять стільців» (1928), «Золоте теля» (1931).

У цьому контексті сатирико-гумористична творчість К. Гордієнка сприймається сьогодні як прагнення письменника йти в річищі загального літературного розвитку, а не суперечити йому.

У повісті «Автомат» автор вказав на джерело свого натхнення — творчість М. Гоголя, узявши епіграфи з його творів до більшості розділів. Епіграфи бралися переважно з сатиричних творів М. Гоголя: «Старосвітські поміщики», «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем». «Автомат» можна віднести до портретних творів, смисл яких полягає переважно не в описі якихось напружених подій, а в усебічній репрезентації певного явища переважно через ситуації, а не дії чи вчинки.

За таке явище письменником обраний радянський урядовець районного масштабу — голова кооперативу Кудя. Автор навіть не подає його імені. Навіть знайомі не звертаються до нього на ім'я. Очевидно, це він — автомат. Очевидно, тому що ця назва насправді ніяк не обіграна в тексті. Можливо, автор сам пропонував читачеві здогадатися, чому він дав повісті таку назву.

Життя Кудя й справді проходить автоматично. Очолована ним установа прекрасно працює без нього; упродовж повісті читач жодного разу не бачить Кудя в роботі. Тобто, він бачить його на роботі, на посаді, в кабінеті, але неможливо сказати, щоб він виконував яку-небудь роботу. К. Гордієнко зобразив порожнє життя порожньої людини. На її місці міг би й справді бути автомат, робот, але від того справа б не зупинилася, а можливо, пішла б значно краще, успішніше.

К. Гордієнко значні зусилля вклав в опис нікчемного життя української глибинки, бідної на новини, прикметні події. Тут мало що змінилося після революції, а можливо, і від часів Миколи Гоголя, люди живуть своїм дрібним життям і дрібними інтересами. Село, у якому відбуваються події називається Гнила Печериця. Його, щоправда, перейменували на «Первомайське». Але «нова назва не пристає, і голову райвіку скрізь знають як гнилопечеричанського» [2, с. 7].

Скучно жити в Гнилій Печериці, — відзначив автор. І це знову алюзія на М. Гоголя, зокрема на його знамениту сатиричну «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем». Гнила Печериця — райцентр, але насправді це село, хоча й з вісьмома церквами. Тут тече одноманітне життя. «Хіба що свято яке, — іронізував письменник, — маніфестації, промови (голова Райвіку був колись головою товариства пасічників і тому досить палкий промовець), співи, музики (символ революційного підйому переможного пролетаріату) запалювали гнилопечеричан, особливо молодь, ентузіазмом, навіть героїзмом» [2, с. 1].

Багато уваги К. Гордієнко приділив описові гнилопечеричанських парубків і дівчат, їхньому вбранню, манері ходити, розмовляти, поводитися. Тут зібрано чимало комічних деталей. Наприклад, атрибутом парубка повинне бути соняшникове насіння. Для чого? «Щоб зернятами влучати до рота» [2, с. 10]. У дощ до сільбуду набивається повно люду, переважно молоді, «що й києм не протиснеш». Чого тільки тут не робили — газети читали, журнали переглядали, «а дехто із зневагою до буржуазного мистецтва гулав ногою по роялю» [2, с. 12]. Найсвідоміші парубки «навіть застували книжну полицю,

прохали книжку в молодій гарній бібліотекарки» [2, с. 12–13]. Принагідно автор розповів, як раптом стали свідомими читачам після появи в селі цієї бібліотекарки і голова кооперативу Кудь, і завкомгоспу Петро Люшня, і сам голова райвику. «Коли ж переставаш дощ, сельбуд умить порожнів» [2, с. 13].

К. Гордієнкові вдалося створити сатиричний образ української глибинки, провінції, яка відгороджена від світу передусім своєю самовдоволеністю, герметичною самозакоханістю. Ю. Шерех (Шевельов) дещо пізніше писав про те, що провінційність — одна з істотних загроз у розвитку українства, і кинув гасло: «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована» [3, с. 574]. За концепцією нашого видатного інтелектуала ХХ століття, провінція — це те, що змирилося з тим, що воно провінція, задоволене із свого стану, це те, що не прагне стати столицею. От такий топос і зобразив К. Гордієнко в повісті «Автомат» — українську провінцію, задоволену з того, що вона провінція.

Головним репрезентантом цієї провінції й виступає голова кооперативу Кудь. Його образ збудований за класичним взірцем: спочатку подано його портрет, потім герой показаний у різноманітних ситуаціях. Ось герой розглядає себе в дзеркалі, яке висить у його кабінеті: «На нього глянула могутня енергійна постать в сатиновій сорочці з розхристаним коміром, у виглясваних чоботах. На суворому, смаглявому обличчі, що випирало підборіддям, пишно стриміли вгору нафіксатуарені вуса. Задоволений своїм оглядом, усміхнувся» [2, с. 15].

Сатиричний образ будується переважно з використанням гіпербол, на перебільшеній деталі. От і тут зображується кабінет районного начальника, оснащений не просто дзеркалом, а дзеркалом такого розміру, що в ньому видно ростову фігуру — від голови до чобіт.

Вийшовши з кабінету, Кудь попрямував до кооперативу, де зазірав у бочки та «гримав на прикажчиків, хоч ті працювали добре» [2, с. 17]. Але тут нагодився його товариш Петро Лушня й запропонував «рибки половити», тож, узявши вудки, відправилися на берег річки. «Біля жіночих купалень ловилась краща риба, і тому приятелі попрямували туди» [2, с. 18]. Намилувавшись жіночими фігурами, викупались, поплавали, потім не могли вирішити, що робити далі. Лушня пішов ганяти голуби, а Кудь, оскільки був байдужий до птаства, направився в бібліотеку — просити в красуні Діни цікаву книжку. Так минає день за днем.

На значну подію перетворюється поява в селі двох художників, які прибули сюди на запрошення Гнилопечеричанського клубу. У клубі ж їм виділили кімнати для майстерні. Відвідав їх і Кудь. Художники виставили на огляд свої малярські твори. Найбільше розчарування Кудя викликало те, що портрети знаменитих вождів (Буденний, Сталін, Риков) стояли в простеньких невигабливих рамах. «А Сталін, як мурин» [2, с. 34], — двічі здивувався Кудь. Він вирішив замовити художникам портрета, довго вибирав, на кому б спинитися, і вирішив, що це має бути Ленін, «а раму Серьога добру зробити» [2, с. 35]. З усього випливало, що якісь малярства Кудь оцінював по міцності й оздобленні рами для картин.

У розділі «Кудь сердиться» герой показаний як самодур, який нічим не відрізняється від поміщика за царських часів. Прийшовши на річку, він побачив, що на «його» місці плещеться у воді незнайомий чоловік. Тож Кудь заходився вигонити його з води. Причому, поки юнак одягався й на ньому з'являлося дороге крамничне вбрання, ставлення Кудя до нього змінювалося. А коли він узяв у руки портфель, то в кінці епізоду Кудь і нитку зняв йому з плеча, і показав, куди ближче виходить.

Розділ «Кудь і дама з квітами» описує ситуацію залицання героя до орендарки водяного млина, власниці упорядкованого багатого маєтку, де вирощуються породисті корови, Тамари Мефодіївни. Вона живе в будинку під черепицею, на узліссі над луками. К. Гордієнко докладно описав їхню зустріч, прогулянку луками, спільну вечерю, яка закінчилася тим, що Тамара Мефодіївна залишила його в своїй господі ночувати. Тамара

Мефодіївна — «струнка, біла жінка, мов Діана»; від її погляду «солодкою отрутою наляглись Кудеві жили» [2, с. 45]. Їх єднають давні стосунки: коли Кудь був головою на хуторах, то нібито з наказу Райвику він вирубав велетенські дуби (на паливо для шкіл та установ), що «на колишніх Тамариних луках росли, та й одвіз половину на її подвір'я». Коли був головою Райсільгосспілки, він «про луки турбувався». А коли був завом на держмліні, «крупчатки на паски добував» [2, с. 46].

У розділі «Кудь в столиці» описана поїздка героя в Харків. Окрім деяких цікавих деталей бюрократичного столичного життя, зображено низький рівень духовного розвитку Кудя. У столицю він приїхав отримати довідку. Отримав він її вранці, а потім мав цілий день вільний. Він використав його, щоб піти в зоопарк і ресторан. Очевидно, автор наголосив: не в музей чи (кіно)театр. Увечері він побачив, що стоять люди з піднятими вгору обличчями. Подивився разом з ними й побачив ворону, яка пролітала над Харковом. І лише потім здогадався, що всі слухали радіо — передавали концерт відомої співачки.

Вдома в Кудя панує хатне кріпацтво; дружина подає йому обід, а сама стоїть біля нього й не сідає за стіл. Лише з дозволу чоловіка вона так само сідає з'їсти миску борщу. Увечері прийшов Лушня й розповів, що Кудь спійманий на розтраті. Починається чергова пиятика. Кудь виправдовується: «Ну що ти зробиш? Що зробиш? Приходить Митька, Стьопа... Працювали разом... Плч-о-плч... Ну як же не дати? Ну, не можу... Товариші... Дюжину пива, те, се... Тепер ревізія...» [2, с. 68]. Тут же він згадує про своє знайомство з самим Держинським, з яким удвох робили революцію. Дружина сідає за фортепіано, щоб втішити чоловіка. «Грала вона, між іншим, ще краще, ніж варила варення...» [2, с. 71]. Ця репліка, безумовно, спливла в свідомості Кудя, бо хто ще міг порівняти музику з варенням? Але це так само промовиста сатирична деталь: виявляється, дружина Кудя не просто освічена жінка, а знає музику, вміє грати на піаніно, а відтак, зовсім безпідставно Кудь проміняв її на орендарку водяного млина й перетворив та безвідмовну хатню рабіню.

Ревізія, однак, не зашкодила Кудеві залишитися на своїй посаді. Тема безкультурності героя продовжена К. Гордієнком у розділі «Кудь вивчає історію культури». Якось прийшов до нього приятель: — Що я бачу! — здивовано протягло скрикнув нараз Люшня, кинувши оком на стіл, де, певне, сподівався побачити що вгодно, лише не книжку [2, с. 73].

Книжкою виявилася доповідь з історії культури, яку Кудь мав прочитати для працівників своєї установи. Попереднє ознайомлення з нею свідчило про те, що її доповідач не був готовий сприймати елементарні знання. Коментарі, які подає Лушня до кожної тези доповіді, створюють комічний ефект від приземлення наукового знання й переведення його в площину побутового сприйняття.

Завершували повість два цілком умовні розділи. У передостанньому повідомлялося про те, що в Кудя здохла кобила, але перед тим померла дружина, і з туги за дружиною він придбав собі кобилу. Далі йшла розповідь про смерть жінки й кобили, у якій (розповіді) вони безжально плугалися місцями. Так могла мислити тільки людина з хаотичним мисленням або в стані алкогольного сп'яніння.

Для К. Гордієнка смерть Кудя була в певному сенсі неминучим художнім прийомом. З ним нічого було робити далі. Герой (чи то краще сказати – антигерой) вичерпав себе. Більше про нього нічого було розповісти. Тож автор мусив усунути його з життя. Залишити його діяти в радянському суспільстві було небезпечно з цензурних міркувань. Виникало б питання: а що він робить зараз, де він, яку посаду займає, чи не пішов на підвищення і чи не складається керівний радянський апарат здебільшого саме з таких осіб? Ствердна відповідь на ці питання напрошувалася сама собою, яки автор залишив героя й далі керувати кооперативом у Гнилих Печерицях. А його смерть знімала ці питання.

У повісті «Автомат» письменник показав наслідки революційних перетворень в українській глибинці. Слід врахувати, що такою була більшість українських райцентрів та

інших населених пунктів. Сміливість К. Гордієнка полягала в тому, що він показав, які саме люди здійснювали революцію, а тепер опинилися в ранзі радянських керівників. Це була типова масова людина, яка перебувала поза світовою й українською культурою, відзначалася безграмотністю, лінощами, вчитися не хотіла, на книжку дивилася як на неймовірну в своєму житті річ, не підозривала про існування моралі, їй було невідоме почуття відповідальності. Для неї не існували такі категорії, як народ, держава, суспільство. Вона жила для свого задоволення, до жодної справи не мала ні хисту, ні бажання чи потягу цю справу робити. Сьогодні вона головувала на хуторах, завтра в Райсільгоспспілці, а потім була директором у держмліні, а ще потім головою кооперативу (тобто торгівлі на селі). У якому кабінеті сидіти, такій людині цілком байдуже, бо ніде вона ніякої роботи не виконує. А її революційне минуле сьогодні гарантує їй захист від усіляких комісій і перевірок. У сучасному житті це було порожнє місце, автомат, тому це слово й обрав К. Гордієнко для назви своєї повісті.

Повість «Автомат» і роман «Славгород» можуть розглядатися як блискучий дебют сатирика. Але тоталітарне суспільство несумісне з поняттям сатири. Сатира, як ніякий інший напрямок художньої літератури, потребує свободи творчості, можливості говорити суспільству, хай і гірко, але правду. Тоталітарне суспільство не допускає сатири на самого себе. Це болісно відчув К. Гордієнко і вчасно припинив свою сатиричну творчість. На превеликий жаль для української літератури, більше він сатиричних творів ніколи не писав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубничий І. Лебедин вшановує свого письменника / І. Голубничий // Ленінська правда. – 1959. – 20 жовтня. – С. 3.
2. Гордієнко К. Автомат: [оповідання] – Харків : Книгоспілка, 1928.
3. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. У 3 т. / Юрій Шерех. – Х. : Фоліо, 1998. — Т. 1. — 574 с.

Шарова Т. М., Міюц А. С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

МОТИВ НЕСТРИМНОСТІ ЧАСОВОГО ПЛИНУ У ПОЕЗІЇ В. РОДІОНОВА

Нинішня література, як і література ХХ ст., здебільшого зосередила свою увагу на новаторстві та експерименті. Передусім змінилася роль автора, який перетворювався із мудрого спостерігача на свідка та учасника подій. Така зміна вимагала перегляду основ авторських позицій, стратегій тощо. Особистість у сучасному світі, її віра й зневіра, сенс її буття, втрата цього сенсу, проблема вибору – на цих основоположних для екзистенціалізму поняттях ґрунтується нова історична свідомість.

Сьогодні сучасні письменники продовжують історію написання та створення автобіографічних жанрів. Здебільшого це прозові та поетичні твори, в яких відтворюються реалії сьогодення чи біографічні дані митців слова. Серед когорти сучасних письменників, які пишуть художні твори на автобіографічну тему варто назвати Володимира Родіонова, який є автором 59 книжок на різноманітну тематику.

Творчість В. Родіонова неодноразово досліджувалася критиками, зокрема відомі праці, які стосувалися показу особистих проблем письменника. Про творчість В. Родіонова писали такі відомі майстри слова, як Борис Чичибабін, Аркадій Філатов, Роберт Третяков, Юрій Стадніченко, Іван Перепеляк, Юрій Герасименко, Кость Гордієнко, Ігор Михайлін, В'ячеслав Кузнецов, Олександр Червченко, Ігор Лагоза, В'ячеслав